

Dainius Vaitiekūnas
Vilniaus pedagogikos universitetas

VAKARŲ EUROPOS ĮVAIZDIS R. LANKAUSKO ROMANE *PILIGRIMAS*

Jau turbūt banalu tapo tvirtinti, kad Lietuvai atgavus nepriklausomybę nukrito „geležinė uždanga“, skyrusią nuo Vakarų pasaulio, ir jau populiariu viešai svarstyti, kiek „sueuropėjom“... Tačiau tam tikra uždangėlė būtent Lietuvoje kuriančių romanuose, atrodo, nukrito tik pernai, turint galvoje naujausių (Ričardo Gavelio, Jurgos Ivanauskaitės ir Romualdo Lankausko) romanų tematiką – siužeto geografiją. Pagaliau iš tikrųjų galima teigti, kad Vakarai nebėra „kenksmingi“ ar nepasiekiami lietuvių romanistams. Aišku, „vakarietišku“ epizodų gausa dar nėra teksto modernumo įrodymas, tuo labiau egzilio stambiausiojo žanro kontekste.

Bemaž didžiausia įtampa tarp Vakarų Europos centrų ir Vilniaus pasižymi Lankausko romanas *Piligrimas* (Kaunas: Spindulys, 1995), atskleidžiantis inteligento, menininko situaciją istorinį ir politinį lūžį patyrusioje Lietuvoje. Beveik septynias rugsėjo pradžios dienas, maždaug porai metų prabėgus nuo 1991-ųjų sausio, trunka šio psichologinio romano veiksmas, lokalizuotas Nida ir Vilniumi: kūrinys pradedamas kelionės į Nidą pradžia, o baigiamas kelionės į Angliją pradžia. Pati su istoriniu fonu susieta fabula komplikuojama dažnais ekskursais į praeitį (bene ketvirtadalis teksto), tačiau iš esmės paklūsta chronologijai – paprastai kaip įvairiausių valandų ar valandėlių sekai: „po valandos“, „kokią valandą“, „valandėlei“, „valandėlė“... Skirtingas laiko plotmes ir erdves kerta pagrindinis veikėjas dailininkas Rimvydas Papartis, kuris ir yra tas tikrasis siužeto kūrėjas. Pasakojime vyraujantys tiesioginės ir tiesioginės menamosios stilistiniai kalbų tipai („aš“ laisvai keičia „jis“ ir atvirkščiai) artina pasakotoją su personažu – protagonistu, jų erdvinės pozicijos iš tiesų nesiskiria. Ir knygos antraštė pabrėžia Papaties ypatingumą – juk piligrimas (lot. *peregrinus* – svetimšalis) arba keliauja į šventąsias vietas, arba riteriškai siekia Gralio taurės. Vyraujančiai kelionės izotopijai bandoma suteikti ne vien sakralumo, bet ir kelionės –

gyvenimo topo bruožų (pvz., paskutiniai romano sakiniai). Atvira kompozicija, be įprastinės pradžios ir epilogo, tik pabrėžiamas kelionės – Paparčio gyvenimo programos – tęstinumo aspektas, nors netiesioginė rudens, griūvančio Vilniaus, „merdinčios“ Lietuvos ir senstančio herojaus paralelė liudija baigtį.

Vis dėlto tam tikras kvalifikacinis išbandymas viso romano kontekste, prieš dar vieną „galbūt“ lemiamą išbandymą ateityje (kelionę į Angliją) turi būti išlaikytas – iš pat pradžių apsilankoma Nidoje. Piligrimui, pasitikinčiam oro prognoze ir tokių savo kelionių patirtimi – žodžiu, žinojimu, tenka nusivilti: „kaip ir visada“ (p. 5) keičia „nebuvo galima su niekuo palyginti“ (p. 20). Iš tikrųjų „neilinis išbandymas“ (p. 21) prasideda vos tik persikėlus keltu į Neriją: didėja širdies skausmas ir svaigulys (kaip vėliau išaiškėja, ir dėl dar labiau kraujospūdį mažinančių tablečių, pirktų Klaipėdoje). Jau prie pasienio kontrolės punkto keliautojas panašus „į žmogų, ištikėtą somnambulo“ (p. 14). Vis labiau artėjant prie Nidos, galutinio sustojimo, vis labiau kyla įtampa: tirštėja sutemos, prieš akis vairuotojui vingiuoja siauras kelias, iškyla šiurpesnės avarijos galimybė, šmėžuoja žvėrys... Galų gale savotiškos maldelės nuotrupos, kursyvu paryškinant keliautojo baime, žymi kulminacinį būsenos tarp gyvenimo ir mirties momentą (p. 19–29). Skirtingos atomazgų galimybės išreiškiamos netikėta Dievo ir Charono priešprieša. Ir tik įvažiavus į Nidą visos abejonės dėl kelionės baigties išsisklaido – dėkojama Lėmėjui („Ačiū Dievui“) už pozityvią, atrodytą, šiaip netikinčio keliautojo pastangų ir kančių sankciją (pomirtinio pasaulio, esančio už marių, archetipas?). Ir iš tikrųjų – laimingų atsitiktinumų grandinė, ėmusi trūkinėti vos pravažiavus tą pasienio kontrolės punktą, toliau pratęsiama: kažkokie vyrukai laiku nutveria keliautoją už pažastų... Herojus, panašiai kaip Santjagas iš paties Lankausko verstos *Senio ir jūros*, visgi stojiškai išveria ir nugali, nors dėl to jam irgi tenka griebtis maldos. Beje, kitos dienos rytą ar ne Santjagas cituojamas: „Nauja diena – nauja viltis?“ (p. 27).

Akimirką Nidoje subjektas tarsi ir išnyksta, „mėgaudamasis tikra dvasine ir fizine palaima“ (p. 32). Gamtos sublimavimas jam neatšiejamas nuo panirimo į jūrą, nes „ji, pirmiausia ji, turėjo sugrąžinti jėgas“ (p. 28). Idilę pabrėžia ir, tarkim, poetiški intarpai, pavyzdžiui, „ruduo tyliai niūniuoja savo įprastinę melodiją, o niekur nesukbančios varnos lėtai ir sumaniai skina raudonąsias uogas“ (p. 35). Tiesiog su romantiniu įkarščiu atveriamą plati Nerijos panorama (p. 35–36; 48–49). Iš tiesų Nidoje išnyksta ir skausmai, ir svaigulys,

tačiau įvairūs pasikeitimai greit užtemdo palaimą, sukelia net nusi-vylimą, nes tas gana reguliariai siektasis objektas jau turi ne visai tokias pat vertes kaip anksčiau. „Viskas suprastėjo ir suvulgarėjo“ (p. 46): ramybę gali sudrumsti garsus roko dundesys (p. 41), visur daugiau žmonių, o tvarkingųjų kuršių nebelikę... Herojus jaučiasi atskirtas net nuo jaunystės bičiulių. Jį vis dažniau užvaldo liūdnesni prisiminimai ir bendresnio pobūdžio refleksijos („Esi gyvas arba negyvas“, p. 33). Albert'ui Camus būdinga metaforika aptariamas absurdas ir beprasmybė (p. 34). Kaip tik tokiu metu, pamažu artėjant atsiskyrimui nuo Nidos erdvės, kurioje tam tikra subjekto atliktis jau realizuota (įgyta svarbi galėjimo kompetencija prieš išvykstant į Angliją), ima skleistis dar nesenų išvykų į užsienį prisiminimai, o ant vieno kalno herojui tiesiog apsireiškia ponas Bajoreitas iš Hamburgo. Pagaliau subjursta ir oras, o lietus lydi Papartį iki pat Vilniaus, iš kur jau kitą dieną išskrendama.

Nesenų kelionių į užsienį prisiminimai siejasi su reprezentacinėmis Europos miestų dekoracijomis. Štai Paryžius herojui visų pirma Monmartras su savo Tertre aikšte, o Roma – aišku, Ispanijos aikštė, Londonas – Regent ar Hyde parkas, Oksfordo gatvė... Tie vaizdai būtinai giedri, pilni šviesos, sodraus spalvingumo ir švelnios šilumos bet kuriuo metų laiku: „Anglijoje žolė net žiemą parkuose ir skve-ruose žalia“ (p. 108–109). Ir naktį! Štai Atėnų Akropolis „dar išpū-dingesnis naktį negu dieną, nes stūksojo apšviestas galingų pro-žektorių“, o „mėlyname danguje virš jo vakarais patekėdavo didelis apvalus mėnulis“ (p. 110). Atrodo, nei metų laikų, nei paros kaita ne ką tepakeičia. Sykį „Lietuvoje buvo vėlyvas ruduo, lijo šaltas lietus, o Atėnuose švietė saulė ir galėjai maudytis Egėjo jūroje“ (p. 77).

Vakarų Europos idealumą ryškina tipiškas romane Vilnius: apsi-niaukęs, lietingas, pilkas ir nespalvingai rudeniškas, su savo drėgnais ir menkai apšildomais kambariais, senamiesčio griuvėsiais... „Nie-kur, nė atokiausiame Europos kampelyje, Rimvydas Papartis nebuvo matęs tokio atgrausaus ir aptemusio miesto“ (p. 101–102). „Vargšai sostinės provincialai“ neperka jo kičo vengiančių paveikslų, vien užsieniečiai juos deramai įvertina – perka ir pakviečia į Angliją dalyvauti parodoje. Tik Vakaruose Papartis jaučiasi svaigiai arti kultūros ir meno žmonių, lanko muziejus, galerijas ir dailininkų dirbtuves... Lietuvoje fiksuojamas moralinis žmonių nuosmukis, „klaikus kliedesys“ dėl turto, kuriam atstovauja vakarietiškos prekės, ir godulys, gožiąs savigarbą ir išdidumą bei „išniekinęs laisvę“. Dėl to Paparčiui „dažnai net gėda vadintis lietuviu“ (p. 39). Deklaruo-

jamas jo atskyrimas nuo bendruomenės – grožio ir naudos vertybinė opozicija, tačiau Papartis ruošiasi į Angliją siekdamas pripažinimo ir ekonominių vertybių. „Gralio taurė redukuojama į savo mitinį pirmovaizdį – gausybės ragą“ (Kęstutis Nastopka). O kas, jei „prekybos dievas“ Lietuvoje herojui būtų buvęs palankus?

Pažymėtina, jog panašiais vakarietiškos materialinės gerovės ženklais neigiamai apibūdinami tautiečiai ir teigiamai – patys vakariečiai (juodas „Didžiojo Tautos Geradario“ ir baltas Bajoreito „Mercedesas“). Todėl ir Thomas Mannas, protagonisto įsitikinimu, kaip Vakarų atstovas turėjęs avėti „elegantiškais baltais vasariniais pusbačiais“ (p. 55)... Nesikeičianti Vakarų utopijos egzotika (utopinio mąstymo komponentas) herojui – tartum Nojaus laivas neišsprendžiamų rūpesčių tvane. Tik ten jis įstengia pasijusti savotišku antžmogiu – ten nebejaucia skepsio ir nebegalvoja nei apie neišvengiamą kelionės ribą, už kurios išnyks pasaulis, nei apie išgyventus praradimus. Tik ten jis įveikdavęs mirties baimę (o „neįveikęs mirties baimės nesi laisvas“, p. 51) ir užmiršdavęs Lietuvoje „susmirdusią ir žiaurią kasdienybę“ (p. 75–76).

Pats save visgi protagonistas nėra linkęs ironizuoti. Beveik nematyti ir jo portreto romane, išskyrus kelis epizodus su atspindžiu veidrodyje ir kitų jam artimų (Juliaus, Bajoreito) personažų akyse. Be to, pats savęs protagonistas nemato reikalo keisti – jis keičia savo paties statusą visuomenėje, siekdamas pripažinimo, kaip teigiama, beveik neįmanomo be emigracijos į Vakarus. Emigranto padėtis atitinka herojaus siekius ir asmenybę, ieškančią dvasios atgaivos ir atramos Vakarų pasaulyje – tarsi horizontaliai transcenduojančią anapus gimtinės sienų. Tuo Lankausko romanas kuria mūsų prozoje naują emigranto tipą.

Pabaigoje nuskamba savotiškos išvados, negatyvūs Lietuvos (Vilniaus) apibūdinimai, kurie dar sykį leidžia numanyti, kokias gi pozityvias vertes herojus sieja su Vakarų Europa: „Greičiau, greičiau iš čia; tolyn nuo nedraugiškų, iš papildbų žvelgiančių žmonių, kurių akis temdė pyktis ir pagieža, nuo visų tų, kurie jį šmeižė, jam pavydėjo arba metų metais ignoravo jo kūrybą, nuo visokio klaidiai pabodusio kasdienio idiotizmo [...], kol tavęs kas nors nepribaigė...“ (p. 130–131). Visgi būtent čia įgyjami tie magiškieji objektai, kurie padeda persikelti kitur: bilietas ir pasas. Gana simboliška – tiek jam ir telieka, kai netikėtai gautus pinigų atima „niekšai“... Romanas baigiamas herojui nugalėjus visus likimo siūstus išbandymus ir kliūtis prieš išskrendant į Angliją – subjektas, susiliejęs su objektu, išnyksta.